

Мила Кръстева

ЕДИН ПОГЛЕД ВЪРХУ "КРИВА ЛИ Е СЪДБАТА" НА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ И МОДЕЛЪТ "НЕЩАСТНА ФАМИЛИЯ"

През 60-те години на XIX в. четирима български писатели публикуват произведения, които етикират като "разказ" или "повест". Независимо от това, че са написани при различни условия (в Русия или у нас), "Поездка во виноградник" на В. Попович (1859), "Нещастна фамилия" на В. Друмев (1860), "Атаман" на Л. Каравелов (1860) и "Изгубена Станка" на Ил. Блъсков (1865) пресъздават български сюжети от съвременната на авторите действителност. Всички те разказват за нещастieto, сполетяло един род.

Освен посочените повести през 60-те и 70-те години на XIX в. възрожденската белетристика се обогатява и с творби като: "Неда" (1861), "Сирото семейство" (1862), "Дончо" (1864), "На чужд гроб без сълзи плачат" (1866), "Божко" (1866), "Турски паша" (1866), "Слава" (1868), "Крива ли е съдбата" (1868), "Сока" (1869), "Горчива съдба" (1869), "Мъченик" (1870), "Стоян" (1872) и "Стана" (1875) на Л. Каравелов; с "Ученик и благодетели" (1864—1865) на В. Друмев и "Злочеста Кръстинка" (1870) на И. Блъсков. Това са първите български повести, които имат обща особеност — тяхно сюжетно ядро е нещастieto в семейно-родовия космос. Повестите структурират сюжетите около един модел, който условно ще наречем "нещастна фамилия".

Родът и семейството, т. е. фамилията, предоставят богати възможности за пресъздаване на отношенията между поколенията, за намиране на вътрешно-структурни сцепления и колизии, които да се обективират в сюжетите на различни белетристични жанрове. Известно е, че в Западна Европа и в Русия към средата на XIX век вече има значителни традиции в разработването на семейния роман. У нас през 60-те и 70-те години на XIX в. онова, което привлича вниманието на първите автори на повести, е нарушеното равновесие в родовия космос.

В литературната наука е установено влияние на "Что делать" на Чернишевски върху "Крива ли е съдбата" на Л. Каравелов. Авторы като Б. Пенев, М. Арнаудов, Цв. Унджиева, Л. Воробъев, Ил. Конев и Д. Леков са изследвали различни аспекти на релациите между двете произведения. Тази разработка пред-

лага друго гледище — да се провери чрез съпоставителен анализ на сюжетите на романа на Чернишевски и Каравеловата повест дали „Крива ли е съдбата“ е подражание на чужди литературни образци, или следва общите тенденции на литературния процес в България.

Действието в „Что делать?“ и в „Крива ли е съдбата“ следи конфликта между традицията и новите отношения в живота на младите. Събитието, около което се структурират сюжетите, е любовта на млада жена към човек, когото родителите ѝ не одобряват. Сходни са и някои сюжетни отношения, например: Мария Алексевна—Вера Павловна и Цая—Сава Йованович; Вера Павловна—Сто-решников—Лопухин и Цая—Никола—Любомир Калмич. Повтарят се и редица сюжетни ситуации: срещи-разговори между младите въпреки родителската забрана; разходки и увеселения, на които присъствуват знатни според общественото мнение личности. Близка е и идеята, която двете произведения представят. Има и друга обща особеност — в „Что делать?“ и в „Крива ли е съдбата“ се обособяват събитийен и философско-публицистичен план. Без претенции за изчерпателност това в общи линии са сходствата и оттук започват различията.

Колизията между традиционните норми в рода и социума и новото поведение на младите има различно развитие и развръзка в двете произведения. По различен начин протича и матримониалната колизия между Вера Павловна—Лопухин и Кирсанов, от една страна, и между Цая—Никола—Любомир Калмич, от друга. Различен е и характерът на сцеленията между събитийния и лирико-публицистичния план.

Сюжетът на „Что делать?“ е многолинеен. Действието следи различни аспекти на конфликта между традицията и новото — като се започне от бита и нравите в семейството, през сблъсъците в социума, до утвърждаването на новите философски, научни и политически идеали. Ретроспекциите, настоящото битие на героите и онова, което сънищата предсказват, са споени от идеята за правото на личността да бъде свободна.

Сюжетът на „Крива ли е съдбата“ е изграден по принципа на монтажа. Събитийният план е представен в няколко епизода, които възпроизвеждат моменти от миналото битие на героите плюс онова, което се случва „сега“. Тези епизоди са погребението на майката на Цая и Пера; разходката на Цая, Пера и Любомир до Палилулската църква в деня на Св. Марко; соарето в дома на Сава Йованович и съдебният процес срещу Любомир Калмич. Бъдещето в повестта е твърде неясно, а героите, които защитават идеята за свободата на личността, са „още в плен на словото, а не на делото, живеят със смътна представа за бъдещето, не знаят какво да противопоставят на настоящето“¹.

Разрешението на конфликта в „Крива ли е съдбата“ се търси в рамките на семейството. Идеята за свободата, за ролята на възпитанието звучи декларативно в публицистичните отклонения.

Подобно на Чернишевски Каравелов следи отношенията между съпрузите и децата в едно семейство, в което към началото на сюжета хармонията и

равновесието са нарушени. Действието в двете произведения обаче протича по различен начин.

В дома на Мария Алексевна става приблизително това, което се случва и в дома на Сава Йованович. Сходен е и пътят на родителите към богатството. Аналогичен е и начинът, по който се възпроизвеждат биографиите на родителите. Майката на Вера Павловна е натрупала богатството си чрез спекулации, а Сава Йованович чрез предателството на брат си. В двете семейства има дъщеря, която родителите искат да омъжат за избран от тях зет. Сходни са ситуациите около търсене на брачен партньор. Родителите признават единствено силата и властта на парите, затова и търсят богат и известен в обществото съпруг на дъщерите си. Мария Алексевна води Вера на опера; кани гости у дома си (соаре организира и Сава Йованович). Желанието на родителите е да въведат в семейството "една знатна личност", която би поискала ръката на младата жена. На празненствата присъствуват влиятелни според общественото мнение хора, както и мъж (съответно Лопухин и Любомир Калмич), когото родителите не одобряват за жених. Това са допирните точки в колизията между поколенията. Различията в развитието ѝ са значителни.

Нещастieto на Вера Павловна в дома на Розалски е само епизод от живота ѝ. След бягството от родителския дом тя постига желаното щастие. Нещо повече, повествователят изрично подчертава, че сюжетната функция на Мария Алексевна е изчерпана. "Вие преставате да бъдете важно действащо лице в живота на Верочка, Мария Алексевна, и разделяйки се с вас, авторът на този разказ ви моли да не роптаете, че слизате от сцената с малко неизгодна за вас развръзка"². Вера Павловна сама се бори, за да докаже правотата на идеята, която защитава, и постига своето желание. Нещо повече, всички герои в романа на Чернишевски, които проповядват идеята за свободата на личността, се стремят към щастие и го постигат въпреки перипетиите. Създаването на семейство е нравствено изпитание на техните качества. За да спаси Вера Павловна от деспотизма на майката, Лопухов проваля научната си кариера, а по-късно жертвува щастieto си, за да докаже правото на Вера Павловна да обича друг мъж. Срещу породилото се любовно чувство се борят и Кирсанов, и Вера, в крайна сметка обаче матримониалната колизия е разрешена в посока към жадуваното щастие. Постъпките на героите доказват правото на личността да бъде свободна. Семейството, което създават Вера и Кирсанов, е идеалният модел, търсен от Чернишевски като пропагандатор на идеята за равенство в отношенията между мъжа и жената в семейството и обществото. Това е моделът "щастливо семейство".

Интересна е и ситуацията в дома на Полозови. Между бащата и дъщерята съществуват обич и доверие. Стариият Полозов се чувства отговорен за бъдещето на Катерина Полозова и не одобрява избора на Соловцов. Въпреки недоволството бащата предоставя възможност на дъщеря си сама да се убеди, че Соловцов не е мъжът, когото може да обича. Впоследствие Катя сама се уверя-

ва в правотата на бащиния си съвет и променя решението си. Женитбата ѝ с Бюмонт е желана и от двете страни — баща и дъщеря. Времето доказва, че бракът е сполучлив, защото семейството живее в обич и хармония.

Любовните интриги в романа на Чернишевски имат щастлива развръзка. Те се разрешават в полза на младите хора, а в семействата, които създават, е постигнато съзвучие и равновесие. Развитието на любовните отношения е в посока към щастие. И тъкмо в това е основното несъответствие в сюжетите на двете произведения. Вера Павловна успява да излезе от семейство Розалски и сама да избере човека, с когото да обвърже живота си. Условно могат да се обособят две кулминации в развитието на матримониалната колизия — идейна (бракът на Вера Павловна с Лопухов) и емоционална — бракът ѝ с Кирсанов. Развръзката на сюжета не е свързана с дома Розалски. Домът е само началният локус в пътешествието на Вера Павловна. След бягството в живота на младата жена ще се появят нови хора, всеки от тях ще има различно отношение към любовните изпитания на Вера Павловна, чийто край е щастлив.

Смисълът на матримониалната колизия в „Крива ли е съдбата“ е друг, друга е и развръзката на сюжета. Развитието е в посока към нещастие. Семейните отношения в повестта са в рамките на модела „нешастна фамилия“, като фамилията има значение на род и семейство. Преди да пребие жена си, Сава Йованович е предал брат си, който за разлика от него е бил знатен и уважаван човек. По-късно Сава убива сина и слугата си. Фактите от биографията му са подбрани така, че да мотивират поведението, което ще предприеме спрямо Цая.

Нешастно е и семейството на Любомир Калмич. След женитбата си родителите му напускат Сараево, а това прекъсва връзките на майката с рода. Родовото единство е разколебано и от духовното предателство на владиката Мелентие, близък на семейството. Владиката извършва и друго предателство, като нарушава поетото задължение към Любомир и ограбва средствата, определени за образованието на младия мъж. Каравелов отбелязва: „Любомировите спомени продължават и по-нататък, но аз мисля, че е по-добре да извадим от тях всичко, което се отнася до неговия характер, отколкото да ги предаваме тук изцяло“³. Онези факти, които Каравелов е подбрал, акцентират върху нещастieto на рода, а не са ретроспекция към пътя на формиране на характера на героя. По този начин е спасен моделът „нешастна фамилия“ на микросюжетно равнище във всяко семейство. Чертите на характера на Любомир се проявяват много по-късно, при участието му в отношенията между Цая и Пера.

Нов за възрожденската белетристика е образът на Цая — младата жена, която се противопоставя на господстващото мнение, но бунтът на дъщерята е пасивен. Цая не бяга от дома — единственият възможен начин да се спаси от деспотизма на бащата и да облекчи душевното си страдание. „Но какво бихте направили вие, мили читатели, ако бяхте на мястото на тая бедна девойка? Какво бихте казали вие на вашите тиранични родители? Неприятностите в живота могат да доведат всекиго до крайност, затова не я обвинявайте, че не изпълни оно-

ва, което обеща на Любомира. Ще кажете: "Значи съгласна е да се омъжи за Никола?" — "Може и така да бъде — отговаряме ние — не е тя първата, нито последната жертва на тиранията"⁴. Разрешаването на конфликта между поколенията следва общия за повестите модел, макар че "Крива ли е съдбата" е писана в Сърбия. Каравелов отново не намира пътя към щастието на своите герои. Нещастни в повестта са всички, които имат отношение към съдбата на Сава и Цая. Сава Йованович е преследван от кошмари заради извършените убийства, нещастни са и Любомир, и Цая, нещастен е и Никола, тъй като не постига желания брак.

Нещастieto в социума е по-скоро декларирано, отколкото защитено в конкретни ситуации. В този смисъл би могла да се направи и друга съпоставка между "Что делать" и "Крива ли е съдбата", като се анализират отношенията идея—сюжет в двете произведения.

Сюжетът в романа на Чернишевски следи и анализира проявите на Вера Павловна, Лопухов, Кирсанов, Рахметов, Полозови и др., които ще доведат до утвърждаване на идеята за свободата и щастието като право на личността. Идеята, която сюжетът извежда, споява и обединява различните сюжетни линии. Развитието на сюжета показва какъв трябва да бъде пътят към утвърждаването на една идея. Движението е в посока от сюжета към идеята, докато в "Крива ли е съдбата" пътят е обратен. Сюжетът в повестта е подчинен на една предпоставна идея.

Публицистичното въведение представя опозиции в социума. Конфликтът между представителите на социалната върхушка и низините не се анализира, той се отчита като резултат. Разрезът на белградското общество, направен от Каравелов преди да се въведе читателят в сюжета, показва несъответствието между живота в края на 60-те години на XIX в. и идеала, който повествователят декларира в дълги публицистични отклонения. Идеята е предварително афиширана, а проявите на героите са подбрани по предварително обмислен план, така че да илюстрират тази идея. Сюжетът и героите са несамостоятелни по отношение на идеята, която авторът предварително внушава.

В "Крива ли е съдбата" акцентът е поставен не върху събитийността, а върху идейното звучене на повестта и ролята ѝ за борбата на сръбската младеж срещу съществуващия обществен ред. Тук трябва да се отчете и една друга промяна — експлицитният разказвач от руските повести на Каравелов, който представя събитията в детайли, защото сам е участвувал в тях, в "Крива ли е съдбата" вече е изместен от неконвенционалното присъствие на повествователя⁵. Невъзможно е рязкото отграничаване на сюжетните и извънсюжетните елементи. Макар че "Крива ли е съдбата" трудно се вмества в представите за класически форми на сюжета, в никакъв случай не може да се говори за отсъствие на сюжет. Друг е начинът на сцепление на елементите, които го структурират, други са и формите на повествователното присъствие. За разлика от повестите от руския период на Каравелов, както и от някои, писани по-късно в Сърбия и Румъ-

ния, където героят-разказвач има конкретен адресат, в "Крива ли е съдбата" образът на слушателя за пръв път е изграден по вероятност. Това е въображаемият читател, с който авторът спори, обсъжда казаното, иронизира. И доколкото сюжетът съществува, той пресъздава нещастieto в рода на Сава Йованович, Любомир Калмич и Никола.

Не се знае какво би било продължението на "Крива ли е съдбата". Не е ясно дали сюжетът на трите части, които замисля Каравелов, би постигнал романово обобщение на отношенията в белградското общество. Това, което е очевидно в повестта, е: въпреки многобройните отклонения от сюжета, въпреки честите лирико-публицистични изблици, доколкото сюжетът съществува, епизодите, които го структурират, репрезентират модификации на модела "нещастна фамилия". Въпреки промените в повествователната поетика, въпреки новото отношение между автора и читателя, сюжетът на "Крива ли е съдбата" следва споменатия вече модел. Писана под влияние на романа на Чернишевски, адресирана към сръбската читателска аудитория, "Крива ли е съдбата" следва утвърдения от първите български повести модел "нещастна фамилия". Това говори за траен процес на обективизиране проблемите на времето в сюжети, пресъздаващи различни аспекти на нещастieto в руслото на рода.

Б Е Л Е Ж И

¹ Д. Леков. Любен Каравелов. С., 1977, с. 49.

² Н. Г. Чернишевски. Какво да се прави? С., 1976, с. 157.

³ Любен Каравелов. Събрани съчинения в дванадесет тома, том първи. С., 1984, с. 523.

⁴ Пак там, с. 480.

⁵ Вж. Н. Чернокожев. Равнища на повествователната динамика в "Крива ли е съдбата". — В: Любен Каравелов. Сборник по случай 150 години от рождението му. С., 1990, с. 103—108.